

M. Umer Chapra

AZ ISZLÁM KÖZGAZDASÁGTAN¹

1 Chapra, M. Umer (1996): *What Is Islamic Economics?* Islamic Development Bank Islamic Research and Training Institute. Interneten: <http://www.iiibf.org/elibrary/muchapra/A8%20What%20is%20Islamic%20Economics.pdf>; Részlet: 10-29.

ABSZTRAKT. Minden közgazdaságtan alapja – legyen az a hagyományos vagy az iszlám közgazdaságtan – a szűkös erőforrások allokálása és elosztása a korlátlan felhasználási lehetőségek között. Ugyanakkor épp az erőforrások szűkösségének és különböző felhasználási lehetőségeinek problematikája miatt nem minden allokálási és elosztási megoldás fogadható el társadalmilag. A közgazdaságtan egy elképzelt társadalmi víziónak megfelelő erőforrás-allokáláson és -elosztáson keresztül – közvetlen vagy közvetett módon – részévé vált az emberi jólétről folytatott vitának.

Az eltérő világszemléletekből azonban eltérő társadalmi víziók következnek; egy társadalom világszemlélete így szinte észrevétlenül meghatározó befolyást gyakorol a közgazdaságtani vitákra. Mivel a hagyományos nyugati közgazdaságtan uralja a modern közgazdaságtani gondolkodást, talán könnyebb lehet az iszlám közgazdaságtan megértése, ha azt a hagyományos közgazdaságtannal vetjük össze. Az írás első része a hagyományos közgazdaságtani gondolkodás céljait, világnézetét és módszertanát mutatja be, amely megfelelő hátteret nyújt a második részben elemzett iszlám közgazdaságtan megismeréséhez is.

HAGYOMÁNYOS KÖZGAZDASÁGTAN

CÉLOK ÉS VILÁGNÉZETEK SZEMBENÁLLÁSA

A hagyományos közgazdaságtan kettős célkitűzéssel rendelkezik. Az első, melyet pozitív célnak nevezhetünk, a szűkös erőforrások allokálása és elosztása során elérni kívánt „hatékonyság” és „igazságosság” fogalmaihoz kapcsolódik. A második, melyet normatív célként határozhatunk meg, az olyan univerzálisan, mindenki által vágyott társadalmi-gazdasági célokat foglalja magában, mint amilyen a szükségletkielégítés, a teljes foglalkoztatás, a gazdasági növekedés optimális mértéke, a jövedelmek és a vagyon igazságos elosztása, a gazdasági stabilitás, valamint az ökológiai egyensúly, melyek mindegyike alapvetően nélkülözhetetlen az emberi jólét (*well-being*) eléréséhez. Mindkét célkitűzés igyekszik az egyéni és társadalmi érdekeket – az őket kölcsönösen meghatározó világszemlélettel összhangban – egyidejűleg szolgálni. Mégis, az első célkitűzést a hatékonyság és igazságosság meghatározásának értékítélet-mentes igénye miatt pozitívnak, a második célkitűzést a társadalom kívánatosnak tartott értékeire történő reflektálás miatt normatívnak tekintjük. Bárhogy is legyen, ez a kettős célkitűzés kölcsönösen és állandóan a hatékonyság és az igazságosság definíciójától függ.

A szűkös erőforrások felhasználása, amennyiben a pozitív és normatív célokat egyidejűleg kívánjuk kielégíteni, három elengedhetetlen mechanizmus szükségességét helyezi előtérbe: a szűrőrendszert, a motivációt és a társadalmi-gazdasági struktúra átalakítását. Először is, a források felhasználására irányuló korlátlan igényeket egy olyan szűrőn keresztül kell átengedni, mely nemcsak a kereslet-kínálat közötti egyensúly elérését, hanem mindazon igények megszüntetését is biztosítja, melyek szemben állnak a cél megvalósításával. Másodsor, ha a kényszerítést kizárjuk, akkor az összes egyén elégséges motiválásán keresztül olyan szűrőt kell kialakítani, amely elősegíti az egyének legjobb teljesítményeinek kialakulását, és egyúttal tartózkodókká teszi őket a célok elérését akadályozó forrásfelhasználási lehetőségekkel szemben. A motiváció a közgazdaságtanban, összevetve például a fizikával, hatalmas jelentőséggel bír, hiszen a közgazdaságtan emberekkel foglalkozik, akik nem mindig viselkednek standard előrejelezhető módon. Az embereknek kellő motivációra van szükségük ahhoz, hogy a cél elérését előmozdító módon viselkedjenek. Harmadszor, szükség van a társadalmi-gazdasági struktúra átalakítására is, mely az emberi és anyagi erőforrások azonnali és zökkenőmentes átcsoportosításán keresztül lehetővé teszi a kettős cél elérését. Bármilyen megakadályozza a cél elérését biztosító szűrőrendszert, motivációt és átstrukturálást, az ebből a perspektívából nézve torzítást jelent. Továbbá a források minden olyan felhasználása, mely közvetlenül vagy közvetetten nem járul hozzá vagy ellentétben áll a célok elérésével, „haszontalannak”, „lényegtelennek”, „pazarlónak” minősül.

Egy dinamikus gazdaságban a hatékonyság és igazságosság fogalmainak definiálási és mérési nehézségei miatt tulajdonképpen lehetetlen megmondani, hogy a hagyományos közgazdaságtan képes-e arra, hogy elérje saját pozitív célkitűzéseit. Az viszont általánosan elfogadott tény, hogy még a gazdag ipari országok sem képesek elérni saját normatívnak tartott céljaikat, annak ellenére, hogy jelentős erőforrások felett rendelkeznek. Mi lehet az oka ennek a kudarcnak?

A kudarcnak alapvetően két oka lehetséges: egyrészt a hagyományos közgazdaságtan képtelen megfelelő stratégiát nyújtani; másrészt a társadalom is képtelen a stratégia eredményes megvalósítására. Utóbbi persze csak akkor merülhet fel kérdésben, ha a stratégia megfelelő. Az írás nézőpontjából az elsődleges ok talán az lehet, hogy a közgazdaságtan képtelennek mutatkozik megfelelő stratégia kialakítására, melynek oka elsősorban a hagyományos közgazdaságtan világszemlélete és normatív céljai közötti ellentmondásban keresendő. A normatív célok az emberi testvériségbe vetett hit melléktermékei, mely hit pedig ugyanígy a vallásos világnézet melléktermékének tekinthető, mely az Istenben való hit és az ebből következő felelősség szerepét, valamint a morális értékeknek az erőforrások allokálásában és elosztásában betöltött fontosságát hangsúlyozza. Ezzel szemben a stratégia a felvilágosodás folyományaként, azaz egy olyan világnézet alapján valósult

meg, mely alapvetően szekuláris volt. A vallás által feltárt összes igazságot a felvilágosodás „a képzelet pusztja szüleményeként, nem létezőként, a papok által kitervelt eszközként állította be, melynek egyetlen célja az embereknek az Ész és Természet útjaitól való megfosztásán keresztüli teljes tudatlanságban tartása volt” (Brinton 1967: 520). Ez legyengítette a vallás erejét és azt a kollektív szankciót, melyet mindez a morális értékek számára jelentett. Mindez egyrészt megfosztotta a társadalmat az erkölcsileg vezérelt szűrőrendszer, motiváció és társadalmi-gazdasági struktúra átalakítását biztosító mechanizmusoktól, másrészt a materializmus és a szociáldarwinizmus felemelkedéséhez vezetett, melyek az emberi testvériség eszméjével összeegyeztethetetlenek.

A HÁROM ALAPFOGALOM

A szekuláris világnézet fogalmak egész sorát hozta létre, melyek egyben a hagyományos közgazdaságtan paradigmájának alapfogalmaivá váltak. Az egyik ezek közül a racionális „homo economicus” elmélete. Ha kitekintünk a materialista és szociáldarwinista világszemléletből, észrevesszük, hogy a racionális magatartás sosem állt a társadalmi érdekek és a normatív célok elérésének szolgálatában. Sokkal inkább az egyének önérdekkövetését szolgáló korlátlan szabadság gondolatával vált egyenlővé. Az egyéni önérdek meghatározása leginkább a javak maximalizálásával és a szükségletkielégítéssel vált egyenértékűvé, függetlenül attól, hogy ez milyen hatással is van mások jólétére. Az így definiált önérdekkövetés hangsúlyozása egyfajta társadalmi megbélyegzéshez vezetett, hiszen ez nyilvánvalóan ellentétben állt az általánosan elfogadott társadalomképpel. A stigma eltávolításában Adam Smith segített, aki szerint, hogyha a verseny által teremtett keretek között mindenki a saját érdekét követné, akkor a piaci erők „láthatatlan keze” az egész társadalom érdekét előmozdítaná ([1776] 1937: 423). Mindez implicit előfeltételezi az önérdek és társadalmi érdek közötti harmóniát. Adam Smith az egyének társadalmi kötelességei felől a „nem szándékolt” következmények, az egyéni cselekvések végső kimenetele felé terelte a figyelmet. Ezt követve az általános egyensúlyelmélet, Rosenberg megfogalmazásában, „formalizált megközelítésben szisztematikus vizsgálatokon keresztül azzal foglalkozik, hogyan képes a korlátlan önzés nem szándékolt következményeken keresztül elérni a szűkös erőforrások leghatékonyabb kiaknázását a szükségletek kielégítése érdekében” (Rosenberg 1992: 219; I. szintén Backhouse 1994: 13).

A második fogalom a „pozitivizmus”. A pozitivizmus meghatározását szintén nem a normatív célokra gyakorolt hatás jellemzi, sokkal inkább a korlátlan egyéni szabadság terminusaiban ölt testet. A közgazdaságtan így „teljes mértékben semleges a célokkal szemben” (Robbins [1932] 1935: 24 [2002: 592]), „független bármilyen etikai megfontolástól vagy normatív ítélettől” (Friedman 1953: 4 [1986: 18]). A társadalom tagjainak egyéni preferenciái

vagy szubjektív értékelései adottnak tekinthetők. A normatív célokkal összefüggésben semmiféle ítélet nem artikulálódhat. A *wertfreiheit*² (értéksemlegesség) doktrínája elengedhetetlen és általánosan elfogadott részévé vált a közgazdaságtani gondolkodásnak, egyúttal bekerült a szakma által a megfellebbezhetetlenül, általánosan elfogadott elméletek rangsorába. Ennek következtében a közgazdászok elsődleges feladatává az olyan kérdések leírása és elemzése vált, mint hogy mi az, amit előre tudunk jelezni;³ nem foglalkoztak olyan dolgok megítélésével, mint hogy tulajdonképpen mire is vagyunk képesek, valamint olyan javaslatokkal, hogy mit is kellene tenni. Kizárólag csak a lehetőségeket, és nem a preferenciákat vizsgálták.

A pozitívizmus „ahhoz a hithez kapcsolódott, mely szerint a közgazdaságtan által vizsgált összes kérdésre létezik egy meghatározható jó vagy rossz válasz” (Colander 1992: 113). Ha a válasz empirikusan nem meghatározható, akkor a közgazdaságtannak a kérdést figyelmen kívül kellene hagynia. Ez automatikusan a pénzbeli vagy anyagi értelemben mérhető fogalmak hangsúlyozásához vezetett. A Chicagói Egyetem Társadalomtudományi Kutatóintézete szerint: „Ha nem tudsz mérni, a tudásod hiányos és nem elégséges” (Lord Kelvint [William Thomson] idézi Kuhn 1961: 161). Pontosan az ilyen hozzáállás fosztja meg a közgazdaságtant attól a feladatától, hogy egyrészt vizsgáljakat végezzen azzal kapcsolatban, hogy a társadalmi értékek az erőforrások allokálására és elosztására vonatkozóan milyen hatással vannak (Blaug 1980: 149), másrészt, hogy a társadalmi vízió elérését illetően a társadalmi kormányzásra egyfajta utat, programot javasoljanak.

A harmadik fogalom a piaci erők hatásossága, mely alapvetően az egyéni és társadalmi érdekek között feltételezhető harmóniából vezethető le. Azt állították, hogy a gazdaság akkor hatékony, ha önmagától működhet. Minden kormányzati erőfeszítés, mely a társadalmi normatív célok alapján az önszabályozó piacba való beavatkozásra irányul, torzításhoz és hatékonyságvesztéshez vezet. A piaci erőknek saját maguknak kell megteremteni a „rendet” és a „harmóniát”, illetve kialakítani a „hatékonyságot” és

2 A német kifejezés Max Weber értéksemlegesség-fogalmára utal – *a szerk.*

3 A közgazdasági módszer alapvető céljait illetően a közgazdászok között is megoszlanak a vélemények. A pozitivisták és operacionalisták – mint Samuelson – kizárólag a közgazdaságtan leíró szerepét hangsúlyozzák. A logikai empiristák ezzel szemben a közgazdaságtan célját a magyarázó funkciójában látják. Mindezekkel szemben az instrumentalisták – ahogy Friedman is – az előrejelzést tartották a közgazdaságtan elsődleges feladatának (l. még Blaug 1980; Caldwell 1982). A terjedelmi korlátok miatt nem kívánok belemenni a vitába, ezért a szövegben mindhárom megközelítést csak megemlítem. Van még egy cél, a meggyőzés, mely szintén hangsúlyossá vált (McCloskey 1986). Ez azonban nem válik el sem a magyarázattól, sem az előrejelzéstől, hiszen szabatos értelmezés és megbízható előrejelzés nélkül a meggyőzés sem volna lehetséges.

az „igazságosságot”. Annak ellenére, hogy úgy tűnt, a nagy gazdasági világválság és az azt követő keynesi forradalom aláássa a piaci erők hatásosságába vetett hitet, a modern kor gazdaságában betöltött nagy állami szerepvállalás felett érzett kijózanodás újra életre keltette ezt az eszmét, s a liberalizmus minél előbbi visszatérésével a „minimális” állami beavatkozás klasszikus modelljét hozta vissza.

PARETO-HATÉKONYSÁG ÉS NORMATÍV CÉLOK

A fenti paradigma következménye, hogy a piacot a hatékonyság és az igazságosság egyedüli meghatározó tényezővé tette az erőforrás-allokálás és -elosztás kérdéseiben, valamint minden egyéb társadalmi érték és intézmény szerepének látszólagos felszámolásában. A piac által meghatározott árak (és költségek, melyek egyúttal szintén árak) váltak az egyedüli szűrőrendszerrel, s az önérdék vált az egyedüli motivációs tényezővé. Az általános érvelés szerint az önérdék a döntéseikben önálló fogyasztókat arra vezérli, hogy bármit, ami a preferenciáikkal összhangban van, a legalacsonyabb áron vásároljanak meg – az egyetlen korlátot a rendelkezésre álló jövedelem jelenti. Az önérdék a termelőket is arra ösztönzi, hogy a lehető legalacsonyabb költségen termeljenek, hiszen ez a legjobb módszer arra, hogy maximalizálják a megszerezhető profitot. A hasznosságmaximalizáló fogyasztó és a profitmaximalizáló termelő szabad interakciója a tökéletes piac feltételei mellett meghatározzák a javak és szolgáltatások piactisztító árait. A javak és szolgáltatások termelésének így egy olyan kombinációja alakulhat ki, mely egyidejűleg nemcsak a fogyasztói hasznosság, hanem a kibocsátáshoz és a jövedelemhez történő hozzájárulásuk alapján a termelési tényezők jövedelmét is maximalizálja. Az egyensúlyban a fogyasztói szükségletek (hasznosságok), valamint a termelési tényezők jövedelmei maximalizálhatók, míg a termelési költségek minimalizálhatók. Mindez nem csak a források legtermelékenyebb felhasználását, hanem a köz- és magánérdek közötti harmóniát is biztosítja. Ezt az egyensúlyi állapotot nevezzük Pareto-hatékonyságnak.

A hagyományos közgazdaságtanban feltehetően nincs még egy olyan fogalom, mely a paradigmán belül olyan szilárd hellyel rendelkezik, mint a Pareto-hatékonyság. A paradigmán belül az igazságosság kérdése ugyan általában explicit nem jelenik meg, de implicit feltételezhető, hogy a Pareto-hatékonyság egyben a legigazságosabb állapot is.⁴ Így az igazságosságot inkább a Pareto-optimum, mintsem a normatív célok tükrében

4 Nincs kétség afelől, hogy számos közgazdász nem osztja ezt a nézetet. Tulajdonképpen ez inkább a piaci erők hatásosságába vetett hitből származó logikai következtetés, és közgazdászok, mint J. B. Clark, rámutatnak, hogy a tényezőjövedelmek a való életben meglehetősen jól közelíthetők a határtermékkel és értékével (I. Stigler 1941). Friedman teljesen egyértelműen fogalmaz: „Azonban

határozták meg. Minden szociális megfontolást szem előtt tartó programnak ki kell állnia a Pareto-hatékonyság próbáját, mely szerint egyik személynek sem lehet anélkül jobb a helyzete, hogy közben más személynek rosszabb ne legyen. John Rawls szerint nem lehet az általános boldogság növekedését kizárólag úgy elérni, hogy közben bizonyos más embereket boldogtalanná teszünk (Rawls 1958). Mióta a gazdaságpolitikák általánosságban nem teszik az emberek helyzetét jobbá anélkül, hogy másnak rosszabb ne legyen, a Pareto-hatékonyság valójában a politikai cselekvés és vezetés számára bénultság közeli állapotokat, Solo szavaival „a tétlenség, a választásnélküliség, a sodródás állapotait” idézi elő (Solo 1981: 38; l. még Sen 1987: 32). Charles Schultze ezért a Pareto-optimumot „a nem közvetlen károsítás” doktrínájának (1977: 4. fejezet), azaz azon elv megvalósulásának tekintti, mely szerint a kormányzati cselekvésnek sosem szabad senkit közvetlenül megkárosítania. Úgy véli, ez az elv a fő oka annak, hogy érzékeny gazdasági reformok miért csak oly ritkán tudnak a politikai küzdőtéren teret nyerni, és így egyben megfojtja a megfelelő irányról és perspektíváról folytatott elméleti vitákat és a politikai elképzeléseket is.

Így a hatékonyság és igazságosság fogalmai, a hagyományos közgazdaságtani paradigmán belül elfogadott definícióknak megfelelően, a Pareto-hatékonysággal állnak összefüggésben, melyek a normatív célokkal nem szükségszerűen vannak közvetlen kapcsolatban. A *ceteris paribus* kikötés minden téren és időn átívelő különböző egyensúlyi lehetőséget kizár, így azt is, mely esetleg a normatív célokkal harmonizálhatna. Ez ahhoz a feltételezéshez vezetett, hogy minden piaci egyensúly egyben Pareto-optimum is, és ha csak hosszú távon is, de a normatív célok elérését segíti, valamint szükségszerű velejárójaként hatékonysághoz és igazságossághoz vezet. Mindezek miatt az egyensúlyi közgazdaságtan vált az uralkodó közgazdaságtan általánosan elfogadott apológiájává (Hahn 1970), magával hozva a hitet, hogy minden külső beavatkozás, mely a status quo megváltoztatására irányul, kevésbé hatékony és kevésbé igazságos állapotot eredményez. A status quo megváltoztatásának egyedül elfogadott útja a Pareto-optimalitás keretrendszerén belül létezett.

A HÁTTÉRFELTÉTELEK

Keynes rombolta le a hitet, miszerint minden piaci egyensúly konzisztens a teljes foglalkoztatással. Mivel a teljes foglalkoztatás csak egy a normatív célok közül, ezért fontos

hiába kívánjuk másként, egyszerűen nem lehetséges, hogy az árakat az információk továbbítására és az információkat megfelelő cselekvés ösztönzésére használjuk fel, anélkül, hogy befolyásolnák – még ha teljesen nem is határoznák meg – a jövedelem elosztását” (Milton és Rose Friedman 1980: 23 [1998: 29]).

látni, hogy vajon az összes piaci egyensúly összhangba hozható-e a többi normatív céllal. Az önérdekkövető magatartáshoz szükséges teljes szabadságnak és a társadalmi szinten elfogadott morális szűrő hiányának adottsága mellett egy ilyen harmóniát feltehetően el lehetne várni, ha bizonyos háttérfeltételek teljesülnének. Ezek közül a legelengedhetlenebb feltételek a következők: (a) a személyes preferenciák és társadalmi érdekek közötti harmónia; (b) a jövedelmek és a vagyon egyenlő elosztása; (c) a szükségletek sürgősségének tükröződése az árakban; (d) tökéletes verseny.

Adam Smith feltételezte, hogy az (a) feltétel a versenyzői és szabad piac feltételei mellett automatikusan teljesül, és ez a feltételezés azóta is a hagyományos közgazdaságtani paradigma része. Bár számos esetben az egyéni és a társadalmi érdekek között kétségkívül harmónia áll fenn, sok olyan eset is jellemző, amikor konfliktusba kerülnek egymással. A konfliktus lehetősége folyamatosan fennáll, hisz amíg a konfliktus fel nem oldódik, állandóan megnehezíti a normatív célok elérését. Mindezt jobban meg tudnánk ítélni akkor, ha megvizsgálánk a belső felhasználás (a magán- és az állami szektor együttes fogyasztása és beruházása) csökkenésének szükségességét azoknak a makroökonómiai egyensúlytalanságoknak a megszüntetése érdekében, melyekkel mostanában számos ország szembesül. A normatív értékek teljes figyelmen kívül hagyásával a piaci stratégia válhatna a belső felhasználás csökkentésének leghatékonyabb eszközévé. A munkanélküliség jelenlegi magas szintje mellett azonban a teljes foglalkoztatás imperatívuszának megteremtése nem lehetséges a beruházások és a növekedés felgyorsítása nélkül. Így a fogyasztás marad a belső felhasználás elsődleges komponense, melyet csökkenteni szükséges. Ha a szükségletkielégítés célja nem veszélyeztetett, akkor természetesen a javak és szolgáltatások fogyasztásának csökkentésére nincs szükség. Ugyanakkor elképzelhető olyan érvelés is, hogy a fogyasztás esetleges csökkenésének szükségessége esetén a társadalmi érdekeket jobban szolgálná, ha a szükségleteket nem szükségképpen kielégítő, valamint a nélkülözésen nem enyhítő státuszszimbólumok és más fogyasztási javak fogyasztását kellene megválni.

A javaknak a normatív célok alapján történő megkülönböztetése azonban a hagyományos közgazdaságtan paradigmáján belül nem lehetséges és nem is elfogadható. Ez azért van így, mert a hagyományos közgazdaságtan nem engedi meg az egyéni preferenciákon alapuló ítéletek figyelmen kívül hagyását, és alapvetően a piacra bízva az egyéni preferenciák meghatározását, függetlenül attól, hogy azok ki tudnak-e elégülni vagy sem. Minden más kritérium az árakon és a fizetésre való képességen kívül interperszonális hasznosság-összehasonlítást és értékítéleteket jelentene, ami együtt járna azzal, hogy a gazdagoknak le kellene mondaniuk a beruházások és a szükségletkielégítés érdekében valamiről, amit mint egyének kívánnának, ezzel megszegve az előzőekben részletesen bemutatott Pareto-optimalitás feltételét. Ugyanakkor az nem egyértelmű, hogy a

piacon megnyilvánuló választás képes-e a normatív célokkal összhangban előmozdítani a belső felhasználás különböző elemeinek csökkenését.

Ehhez hasonlóan lehetne érvelni amellett, hogy a folyók elszennyeződésének megakadályozása is a társadalmi jólét érdeke. A piaci paradigma jegyében erre azonban lehetne azt mondani, hogy a szennyeződés elsősorban az erőforrások nem megfelelő allokálásának következménye, ami ekként az egyéni és társadalmi költségek közötti különbség által előidézett piaci kudarcnak tekinthető. Mindazonáltal az externáliák internalizálására tett bármilyen intézkedés (a szennyezés társadalmi költségeinek egyéni költségként való elszámolása) nemcsak értékítéleteket követel, hanem a Pareto-optimalitás feltételeit is sérti, mivel a fogyasztókat és a termelőket az adott termékhez kapcsolódó magasabb ár és kisebb profit együttesen rossz helyzetbe hozza, még akkor is, ha ez az egész társadalom helyzetét javítja. Ha a társadalmi költségeket egyéni költségként számoltuk volna el, miért ne számítsuk bele a társadalmi költségekbe a szükségletkielégítés elégtelenségét, a munkanélküliséget, az egyenlőtlen elosztást és a gazdasági instabilitást is? Álljunk meg egy pillanatra, és tegyük fel a kérdést: miért oly sürgető a hagyományos közgazdaságtan számára néhány értékítélet kialakítása, mikor más esetekben annyira tartózkodik azok meghozatalától?

A (b) feltétel kielégítése, a jövedelmek és a vagyon egyenlő elosztása minden fogyasztó számára egyenlő esélyeket teremtene a piac döntéshozó folyamatainak befolyásolására. Ugyanez vonatkozhatna a passzív kínálati oldal megtestesítőinek tekintett termelőkre is. Ha mindenki a szükségletkielégítést helyezné előtérbe, akkor megszűnne az erőforrások allokálásával szemben fennálló torzítás. Mivel azonban a jövedelmi és vagyonbeli egyenlőtlenségek alapvetőek, és a gazdagok sokkal jobban hozzáférnek a hitelhetőségekhez, ezért ők bármit képesek megvenni az aktuális árakon. Amíg az árak semmilyen jelentős hatással nincsenek a státuszszimbólumok és más lényegtelen és haszontalan javak és szolgáltatások keresletére, addig a szűkös nemzeti erőforrásokat szavazataik⁵ pusztá súlyánál fogva olyan termékekre pazarolják, melyeknek az általános szükségletkielégítés alapvető célkitűzéseit szem előtt tartó társadalmi preferenciáskálán sokkal kisebb fontosságuk van.

Az értéksemleges árrendszer nem érinti, hogy az egyes egyének mennyi szavazattal rendelkeznek, és azokat hogyan használják fel. Egyedül a különböző fogyasztók szükségleteinek a fizetőképességben mért sürgőssége számít. Hiába ugyanolyan sürgős a tej vagyoni helyzetétől függetlenül minden egyes gyereknek, a dollárban mért szavazat,

5 A piaci árak a kereslet és a kínálat, azaz a piacon megnyilvánuló választás alapján alakulnak, így mindenki az egyéni jövedelmi-vagyoni helyzete alapján alakítja azt. Chapra a folyamatot a választás analógiájával szemlélteti: az egyének vásárlás során szavaznak az árakra (elfogadják-e vagy nem), és a jövedelmi-vagyoni helyzetük határozza meg, hogy mekkora szavazattal rendelkeznek – *a szerk.*

amelyet a szegények tudnak rászáni, nem egyezik meg a gazdagokéval, akik emellett még a státuszszimbólumokra is képesek szavazni. Ha a fizetőképesség nem szükségszerűen tükrözi az igények sürgősségét, akkor a (c) feltétel nem teljesül. Ez pontosan oda vezet, amit már Arthur Okun is megfigyelt: a piacok hajlamosak „olyan árakat kitüntetni, amelyeken keresztül a győztesek jobban tudják etetni a kuttyájukat, mint a vesztesek a saját gyerekeiket” (Okun 1975: 11).

A (d) feltétellel kapcsolatban megállapíthatjuk azt a jól ismert jelenséget, hogy a tökéletes verseny hiába egy nagyszerű elemzői teljesítmény elméleti felépítménye, attól még a valós világ számára nem több egy elérhetetlen álomnál, és ez valószínűleg a jövőben is így marad. Az a számtalan tökéletlenség, mely a piacon jelen van, akadályozza a piaci erők hatékony működését, eltéréseket hoz létre a piaci verseny körülményei között működő határkölségalapú árazás tekintetében, és ezáltal olyan árakat hoz létre, amelyek nem tükrözik a reális költségeket és hasznokat. Ezért az árak, miközben nem képesek önmaguktól az erőforrások társadalmilag vágyott allokálásának és elosztásának a megte-remtésére, mindegyik még rá is erősítenek a reális költségek és hasznok elrejtésével.

Mivel nincs olyan világpiac, amely az előzőekben vázolt háttérfeltételeket akár csak megközelítőleg is biztosítani tudná (Brittan 1985: 16), ezért a piacon a prioritások kifejezésekor jelentős torzítással kell szembenézni (Tawney 1948: 12). Ha a bizalom az erőforrások allokálásának és elosztásának kérdésében alapvetően az árakra épül, az egyfajta belső ellentmondáshoz vezet a normatív célok elérését illetően.

A MIKROÖKONÓMIA ÉS A MAKROÖKONÓMIA KÖZÖTTI INKONZISZTENCIA

A hagyományos közgazdaságtan így önellentmondásos helyzetbe került. Mindez annak a – Kuhn terminológiájával ([1962] 1970 [2002]) élve – „tudományos forradalomnak” köszönhető, melyet a vallásos és szekuláris paradigmák közötti váltás idézett elő. A szekuláris paradigma túlságosan elkötelezte magát a célok közötti semlegesség, az értékeitől való távolságtartás, és elsősorban a piacon keresztül történő választás tekintetében. Ugyanakkor ez nem jelentette a korábbi vallásos világszemlélet normatív szemlélettel szembeni elköteleződésének végét. Ha ezek a célok a szekuláris világszemléletből is levezethetők volnának, akkor nem lenne inkonzisztencia. A vallási világnézet céljainak elfogadása azonban az elkerülhetetlen erőforráskorlátok miatt nem engedné meg a túlzott személyes szabadság érvényesülését a szekuláris paradigmában. Az értékek egyik elsődleges funkciója, melyek betartására a vallások egyaránt ösztönzik és kötelezik követőiket, a szűkös erőforrásoknak a cél megvalósításának szükségesességével összhangban történő felhasználása. A piac önmagában képtelen arra, hogy a normatív célokhoz való

hozzjárulás alapján a források különböző felhasználási lehetőségei között különbséget tegyen. Az egyéni preferenciák és az árak elsődleges szerepe a források allokálásában és elosztásában, amennyiben a szekuláris paradigma nem párosul a korábban felvázolt háttérfeltételekkel, a humanitárius célok megvalósulása ellen hat. Ez lehet az egyik legfőbb ok, amiért a túlzott anyagi fogyasztás és makroökonómiai egyensúlytalanságok dacára, a népesség túlnyomó részének szükségletei továbbra is kielégítetlenek maradnak. Mindez a nem kielégítő megtakarítás, beruházás, foglalkoztatás és növekedés formájában jelenik meg.

A hagyományos mikroökonómiának az adott makroökonómiai célokat első lépésként a vallási világnézetből kellett volna levezetnie, és az egyének és a vállalatok viselkedését a célok eléréséhez vezető irányba kellett volna terelnie. De nem ezt történt. Ezért sem létezik tiszta kapcsolat a hagyományos közgazdaságtan céljai és a mikroökonómia elemző eszköztára között. Lucas és Sargent helyesen mutattak rá, hogy „a makroökonómiát már a kezdetektől fogva kritizálták a mikroökonómiai és az általános egyensúlyelméleti alapjainak hiánya miatt” (Lucas és Sargent 1979: 4). E kapcsolat hiányára Arrow úgy tekintett, mint ami az „árelmélet egyik legfőbb botránya” (Arrow 1967: 734). Míg a piacgazdaságban a kormányzati szerepvállalás korlátozása elvárt, amíg a mikroökonómiai elemzés nem mozdítja elő a célok megvalósítását, addig ezek a célok megfelelő logikai alátámasztás nélkül láthatóan a levegőben lógnak.

A pozitív közgazdaságtan és a normatív célok összeegyeztethetetlenek, és képtelenek egyidejűleg harmonikusan egyazon elemzési keret vagy – ahogy Lakatos hívta – „tudományos kutatási program” (Lakatos 1974) részeként működni. Ahelyett, hogy a paradigma és a normatív célok között feloldanák ezt az ellentmondást, megreformálnák a feltételezéseket és a logikai struktúrát, hogy általa sokkal hatékonyabb szerepet játszhasanak a politika alakításában és a célok megvalósításában, a hagyományos közgazdaságtan egyre inkább a matematikai elegancia irányába mozdult el. Ez nemcsak hogy egyre elvontabbá és bonyolultabbá tette azt, de csekély relevanciával szolgált a politikusok számára is, akiket a normatív célok elérésért bíztak meg a választók. A neoklasszikus közgazdaságtan általánosan elfogadott bölcsessége így egyre inkább megkérdőjeleződött, s ahogy Blaug helyesen rámutatott, „folyamatosan növekszik azoknak a száma, akik úgy gyanítják, hogy nem minden stimmel a közgazdaságtan által felhúzott épületben” (Blaug 1980: xiii). Számos közgazdász hangsúlyozza egy új paradigma szükségességét (l. pl. Balogh 1982; Bell és Kristol 1981; Dopfer 1976). Ennek ellenére az új paradigma kialakítása még gyerekipőben jár.

Ezzel elérkeztünk a paradigmáról szóló vitához, az iszlám közgazdaságtan céljainak és módszertanának megismeréséhez.

ISZLÁM KÖZGAZDASÁGTAN

A PARADIGMA

Az iszlám közgazdaságtan alapja egy olyan paradigma, melynek elsődleges célkitűzése a társadalmi-gazdasági igazságosság elérése (Korán: 57: 25).⁶ Ez a célkitűzés abban a hitben gyökerezik, hogy az emberi lények az egyetlen Istennek, a világegyetem Teremtőjének alattvalói. Így tehát mindannyian testvérek, a rendelkezésükre álló forrásokat pedig Isten bízta rájuk, hogy igazságosan használják fel azokat mindenki (hangsúlyozottan mindenki) javára. Az emberek ezért Istennek tartoznak felelősséggel, a források megszerzésének és felhasználásának módjáért pedig idővel megkapják méltó jutalmukat vagy büntetésüket.

Az iszlám közgazdaságtan a szekuláris piaci paradigmával ellentétben nem úgy tekint az emberekre mint elsősorban a vagyon és a fogyasztás maximalizálásától függő lényekre, hanem személyiségük anyagi és spirituális szükségleteinek kiegyensúlyozott kielégítését helyezi előtérbe. A spirituális szükségletet nem pusztán az imádság jelenti. Fontos szerepet kap az egyéni és társadalmi viselkedés alakítása a saríának (az iszlám törvényeknek) megfelelően, aminek hatására elérhetővé válik a maqasid (vagyis a saría által megjelölt célok), melynek két fő eleme a társadalmi-gazdasági igazságosság és Isten minden teremtményének jóléte.⁷ Mind a spirituális, mind az anyagi szükségletek negligálása akadályozza a jólét érzésének kialakulását, és olyan anómiás tünetekhez vezet, mint a frusztráció, a bűnözés, az alkoholizmus, a drogfüggőség, a válás, a mentális betegségek és az öngyilkosság. Ezek mindegyike a belső elégedettség hiányát jelzi az egyének életében. Az iszlám közgazdaság paradigmáján belül a több nem szükségszerűen és minden körülmények között jelent jobbat, mint a kevesebb – ahogy azt a hagyományos közgazdaságtan gondolja és szeretné elhithetni velünk. Sok múlhat azon, hogyan szerezték meg a többet/vagyont, ki és hogyan használja azt fel, és melyek a növekedés hatásai a társadalom általános jólétére. Előfordulhat, hogy a több jobb, mint a kevesebb, ha a növekedés nem gyengíti a társadalmi összetartó erők szövétét, nem okoz anómiát, és nem sérti az ökológiai egyensúlyt.

Annak ellenére, hogy az erkölcs szerepe hangsúlyos, az anyagi és a spirituális világ nem válik élesen ketté. Minden emberi erőfeszítés, legyen az „anyagi”, „szociális”, „oktatási” vagy „tudományos”, spirituális természetűnek számít, amíg beilleszthető az iszlám értékek rendszerébe. A kemény munka, melyet az emberek saját maguk, családjuk és társadalmuk

6 A paradigmához kapcsolódó további részletekért l. még (Chapra 1992: 201–213).

7 A maqasid fogalmához kapcsolódó levelezési vitához l. még (Chapra 1992: 7–9).

jólétének érdekében végeznek, éppen úgy spirituális jellegű, mint az imádság, hogyha a materiális erőfeszítések erkölcsi értékek mentén zajlanak, és nem fosztják meg az egyént társadalmi és spirituális kötelezettségei teljesítésétől. Az e paradigma keretei szerinti ideális viselkedés nem azonos az önmegtagadással; csak annyit jelent, hogy az önérdékkövetés a társadalmi érdek korlátain belül valósul meg azáltal, hogy a szűkös erőforrások felhasználása iránti igények az erkölcsi értékek szűrőin mennek keresztül. Ezek az értékek szerves részét képezik a saríának, de folyamatosan elérhetőek voltak a történelem korábbi időszakaiban is Isten olyan küldötteinek köszönhetően, mint Ábrahám, Mózes, Jézus és Mohamed, az utolsó próféta (akik mind emberi lények voltak). Tehát az iszlám szerint minden létező vallás értékrendjét kontinuitás és hasonlóság jellemzi, olyan mértékben, ahogyan az eltelt idő ezt az üzenet elkerülhetetlen torzulásán és egyes részeinek elvesztésén keresztül lehetővé tette.

A paradigma feltételezi, hogy a morálisan elkötelezett egyéni viselkedés a megfelelő gazdasági-társadalmi és politikai környezetben elősegíti a gazdasági-társadalmi igazságosságot és az általános emberi jólét megvalósulását, pontosan úgy, ahogyan az a piaci rendszer elmélete szerint az önérdékkövető viselkedés hatására egy versenyzői piaci rendszerben történne. Amíg azonban a főáramú közgazdaságtan feltételezi az önérdékkövető viselkedést, az iszlám nem számol egy ideális viselkedésforma általános jelenlétével. Ennél sokkal realistább álláspontot képvisel: az emberek csak egy része viselkedik egy morálisan ideális vagy önérdékkövető módon, a többség valahol a két szélsőség között helyezkedik el. Mivel azonban az ideális viselkedés sokkal inkább elősegíti a fő célok megvalósulását, az iszlám a lehető legközelebb próbálja hozni az egyéni viselkedést az ideálshoz. Ezt nem kényszer vagy parancs útján teszi, hanem egy olyan megengedő környezet létrehozásán keresztül, melyben a társadalmi tervezés erkölcsi értékeken, hatásos motiválórendszeren és gazdasági-társadalmi reformon alapul; emellett hangsúlyozza a megengedő intézmények⁸ létrehozásának fontosságát, és a kormányzat hatásos, célorientált szerepét is.

A KÉTSZINTŰ SZŪRŐRENDSZER

A morális szűrő használatának szükségessége az iszlám közgazdaságtanban nem jelenti az árak és a piac kiemelt szerepének elutasítását. A morális szűrő csak kiegészíti a piaci

8 Az intézmények jelen esetben – North fogalmához kapcsolódva – az „emberi együttélés formáinak” Isten által megszentelt vagy ember által kigondolt korlátozott módosításait jelentik, melyek „formális korlátozásokból (pl. szabályok, törvények, alkotmányok), informális korlátozásokból (pl. viselkedési normák, konvenciók, az életvitel alakításának egyéni jellegzetességei) és ezek megjelenésének (alkalmazásának) sajátosságaiából állnak össze” (North 1994: 360).

mechanizmust azzal, hogy az erőforrások allokációját és elosztását egy kétrétegű szűrő-rendszernek veti alá. Az első egy olyan morális szűrő, amely az egyazon forrásra vonatkozó korlátlan igények problémáját igyekszik az alapoknál, az egyének lelkiismeretének segítségével kiküszöbölni, preferenciarendezéseiknek a normatív célok követelményei szerinti alakításával. Az erőforrások iránti igények ezen a szűrőn jutnak át a második szűrőhöz, a piaci árakhoz.

A morális szűrőre azért van szükség, mert az önérdék és a társadalmi érdek nem szükségszerűen esik egybe, ahogyan azt tévesen a hagyományos közgazdaságtan követői feltételezik. A morális szűrő úgy próbál harmóniát teremteni a kettő között, hogy a társadalmi prioritások mentén megváltoztatja az egyéni preferenciákat, és megszünteti vagy minimalizálja a forrásoknak a normatív célok megvalósulásához hozzá nem járuló felhasználását. Ha a források iránti igények így érnek a második szűrőhöz, a piaci árak hatásosabban lehetnek egy normatív célokkal konzisztens piaci egyensúly létrehozásában. Mindezt még inkább elősegítheti, ha a pénzügyi közvetítés az iszlám értékrend megfelelő átrendezésével kiegészítő szerephez jutna (Chapra 1985 és 1992), mivel az a befolyás, amit a vagyon és a hatalom képes gyakorolni a források allokációjára és elosztására, számottevően csökkenne. A morális szűrő minimalizálja a rendszerbe beépült ellentmondást, amelyet a háttérfeltételek hiánya hozott létre a források allokációjában, miközben a normatív célok elérése ellen hatott.

A MOTIVÁCIÓ PROBLÉMÁJA

A kérdés a továbbiakban az, hogy ha rendelkezésre áll egy társadalmilag elfogadott szűrő-rendszer, mi fogja motiválni az egyéneket, különösen a gazdagokat és a hatalommal rendelkezőket, hogy alávéssék igényeiket a szűrőmechanizmusoknak, ha azok sértik önérdüküket. Irreális lenne elvárni egy racionális lénytől, hogy tudatosan saját önérdéke ellen tegyen. Mi több, az önérdékkövető magatartás nem szükségszerűen rossz, a hatékonyság és a fejlődés megvalósításához egyenesen nélkülözhetetlenek tekinthető. Csak akkor válik nemkívánatosná, ha átlép bizonyos határokat, ami által negatívan befolyásolja a normatív célok megvalósulását. Hogyan veheti rá az iszlám az egyéneket, hogy a társadalmi érdekekkel összhangban kövessék önérdüküket, még olyan helyzetekben is, amikor ezen érdekek egymással ellentétesek?

Az iszlám úgy próbál választ adni erre a kérdésre, hogy hosszú távú perspektívát ad az önérdéknek – kiterjesztve azt a világ határain túlra, az örökkévalóságra. Míg ezen a világon az önérdéket leginkább a források önző használata szolgálja, az örökkévalóságra vezető út nem járható végig a társadalmi kötelezettségek teljesítése nélkül. Az önérdék

ilyen hosszú távú perspektívája összhangban áll az egyén Legfelsőbb Lény előtti elszá-
moltathatóságával, valamint az örökkévalóságban bekövetkező jutalommal és büntetés-
sel. Mindez elősegítheti az egyének források iránti igényeinek az általános jólét korlátaihoz
történő önkéntes összehangolását, ezzel az önérdék és a társadalmi érdek között harmó-
niát alakítva ki még azokban az esetekben is, amikor ezek az érdekek ellentétesnek tűnnek.

A TÁRSADALMI-GAZDASÁGI STRUKTÚRA ÁTALAKÍTÁSA

Mind a szűrőmechanizmus, mind a motiváló rendszer jelentéktelenné válhat azon-
ban, ha a társadalmi-gazdasági rendszer nem felel meg a célok megvalósításának. A stra-
tégia első két összetevőjének megvalósításához ezért szükség van egy harmadik elemre is
– a társadalmi-gazdasági és pénzügyi struktúra átalakítására –, amely egy megfelelő társa-
dalmi-gazdasági környezet létrejöttét teszi lehetővé. Egy ilyen környezet a megfelelő okta-
tási rendszer bevezetésével, a fékek és ellensúlyok kialakításával, valamint a meglévő tár-
sadalmi-gazdasági, jogi és politikai intézmények reformjával vagy új intézmények létreho-
zásával valósítható meg.⁹ Az egyházi imádságok, a ramadán böjt, a zarándoklat és a zakát
részei e környezet létrehozásának, ennél azonban jóval többről van szó. Az iszlám program
célja, hogy az egyénekben és a társadalmi csoportokban tudatosítsa társadalmi kötele-
zettségeiket, és az értékek szem előtt tartására motiválja őket, még akkor is, ha ezen érté-
kek ellentétben állnak rövid távú érdekeikkel. Egy megfelelően megengedő környezet az
emberi és anyagi erőforrások felhasználásának nagyobb hatékonyságán, az egyszerű élet
népszerűsítésén, valamint a pazarló és túlzott fogyasztás csökkentésén keresztül jól kiege-
szítheti az árrendszert. Mindez elősegítheti a megtakarítások, beruházások, a foglalkozta-
tás és a növekedés magasabb szintjét. Az átstrukturálás elmaradása ugyanakkor nemcsak
a célok megvalósítását gátolhatja, de súlyosbíthatja a fennálló makroökonómiai és külső
egyensúlytalanságokat a deficitfinanszírozáson, a hitelkiáramláson és a külső adósságon
keresztül.

AZ ÁLLAM SZEREPE

A társadalmi-gazdasági struktúra ilyen átfogó átalakítása, ami a kívánatos célok elérésére
és a fennálló egyensúlytalanságok csökkentésére irányul, nem lehetséges anélkül, hogy

⁹ A szükséges társadalmi-gazdasági-pénzügyi struktúra átfogóbb elemzéséhez és politikai követ-
kezményeihez l. még (Chapra 1992: 7-11. fejezet).

az állam aktív szerepet ne vállalna a gazdaságban.¹⁰ Még egy morálisan felelős környezetben is előfordulhat, hogy az egyének egyszerűen nincsenek tisztában mások sürgősen kielégítendő szükségleteivel, vagy megfelelnek a szűkösség problémájáról és a társadalmi prioritásokról az erőforrások felhasználása során. Ilyen körülmények között a kértetű z hiába nélkülözhetetlen, nem elégséges.

Az iszlám államnak ezért fajsúlyos szerepet kell játszania a gazdaságban. Meg kell haladnia az állam általánosan elismert szerepeit, mint a belső és külső biztonság megteremtése, a piaci tökéletlenségek megszüntetése és a piaci kudarc kiküszöbölése. Be kell avatkoznia a megfelelő környezet kialakításába az igazságtalanság minden létező formájának eltávolítása és a társadalom normatív céljainak elősegítése érdekében. Mindezt parancsolás, erőszak, valamint a gazdaság számottevő részének birtoklása és irányítása nélkül kell elérni. Az államnak meg kell határozni a társadalmi prioritásokat a források felhasználásakor, oktatni, motiválni és segítenie kell a magánszektort, hogy olyan szerepet töltsön be, mely konzisztens a megvalósítandó célokkal. Ezt azáltal érheti el, hogy segíti az erkölcsi értékek egyéni internalizálását, felgyorsítja a társadalmi, intézményi és politikai reformokat, ösztönzőket és lehetőségeket biztosít. Egy olyan megfelelő keretet kell létrehozni az emberek, értékek, intézmények és piacok interakciójához, mely túlzott állami beavatkozás nélkül is képes biztosítani a célok elérését.

Az állam szerepe az iszlám közgazdaságtanban nem olyan értelemben tekinthető „beavatkozó” természetűnek, mint a laissez faire kapitalizmus pejoratív fennhangú értelme, de nem is a szekuláris jóléti államot jelenti, mely az értékítéletek elvetése miatt a források iránti igényt hangsúlyozza, és makrogazdasági egyensúlytalanságokhoz vezet. Ugyanakkor távol áll a kollektívizmus és a parancsuralom természetétől is, mely elnyomja a szabadságot és kiszipolyozza az egyéni kezdeményezést és vállalkozást. Az iszlám közgazdaságtan államának a szerepe – morális kötelezettség egy küldetés végrehajtására összhangban az isteni adományként létrejött szűrőmechanizmussal – pozitív: segíti a gazdaság vonatát, hogy a kiválasztott nyomvonalat követhesse, és elkerülje, hogy a hatalommal rendelkezők anyagi érdekei kisiklassák. Az iszlám állam próbája abban állna, hogy képes-e hatékonyan teljesíteni ezt a kívánt szerepet úgy, hogy a maximális lehetséges szabadságot és kezdeményező lehetőséget garantálja a magánszektornak. Minél nagyobb az emberek motivációja az iszlám értékek átültetésére, és minél hatásosabbak a társadalmi-gazdasági intézmények és a pénzügyi közvetítés az erőforrások és az igények közötti igazságos egyensúlyt lehetővé tevő megfelelő környezet kialakítására, annál kevesebb szerep hárul az államra a kívánt célok elérésében. Mi több, minél nagyobb a politikai vezetés emberek előtti elszámoltathatósága, minél nagyobb az önkifejezés szabadsága, valamint

10 Az iszlám állam kötelezettségeinek, stratégiájának és funkciójának még részletesebb vizsgálatához l. még (Chapra 1979).

minél nagyobb sikereket ér el a média és a bíróságok az egyenlőtlenségek és a korrupció feltárásában és megbüntetésében, annál hatásosabbá válik kötelezettségei teljesítésében az iszlám állam.

A HATÉKONYSÁG ÉS AZ IGAZSÁGOSSÁG ÚJRADEFINIÁLÁSA

A teljes paradigmaváltás lehetővé teszi számunkra, hogy elmozduljunk a hatékonyság és igazságosság elvont főáramú Pareto-optimalitás alapján megfogalmazott definíciójától egy sokkal gyakorlatiasabb definíció irányába, mely összhangban van a normatív célokkal (l. még Chapra 1992: 3). Egy gazdaság akkor éri el az optimális hatékonyságot, amikor képessé válik a szűkös emberi és anyagi erőforrásainak teljes alkalmazására oly módon, hogy a szükségletkielégítő javak és szolgáltatások maximálisan megvalósítható mennyiségét állítja elő, szem előtt tartva a gazdasági stabilitás egy észszerű szintjét és a jövőbeli növekedés fenntartható ütemét. A fent vázolt hatékonyság próbája az, hogy képes-e megvalósítani egy társadalmilag jobban elfogadható eredményt anélkül, hogy hosszú távú makroökonómiai egyenlőtlenségeket hozna létre, vagy túlzottan felborítaná a gazdasági egyensúlyt. Egy gazdaság így akkor érhet el optimális egyenlőséget, ha az előállított javak és szolgáltatások elosztása biztosítja minden egyén szükségletkielégítését, valamint a jövedelem és a vagyon méltányos elosztása anélkül jön létre, hogy káros hatással lenne a munkára, a megtakarításra, a beruházásra és a vállalkozásra való motivációra.

TÁRSADALMILAG ELFOGADHATÓ PIACI EGYENSÚLY

A hatékonyság és az igazságosság ilyen újradefiniálása kizárhatja azt a lehetőséget, hogy minden piaci egyensúlyt optimálisnak és elfogadhatónak lehessen tekinteni. Csak az a piaci egyensúly tekinthető optimálisnak és elfogadhatónak, mely hozzásegít a normatív célok eléréséhez. Ha nem jön létre ilyen piaci egyensúly, az azoknak a torzításoknak az eredménye, melyeket a hagyományos közgazdaságtan piaci tökéletlenségekként vagy piaci kudarként ismer. Ezek kiegészíthetők azokkal a torzításokkal, melyeket azok a fogyasztói ízlések és preferenciák, társadalmi-gazdasági intézmények és egyéni vagy csoportos viselkedésformák okoznak, melyek nincsenek összhangban a normatív célok elérésével. Ezeket a torzításokat a célok megvalósításához szükséges megengedő környezet megteremtése érdekében el kell távolítani.

Ha a fogyasztók ízlése, preferenciái, valamint a társadalmi-gazdasági intézmények megreformálásra szorulnak annak érdekében, hogy összhang jöjjön létre az egyéni és társadalmi érdekek között, a „szuverén” fogyasztó többé nem marad szuverén. Nem lenne

reális egyszerre beszélni a célok elérésének és a fogyasztó teljes szuverenitásának megvalósulásáról: a kettő ellentmond egymásnak, és szimultán megvalósításuk vélhetőleg kivitelezhetetlen. Egy olyan egyensúlyra lenne szükség, amely áthidalja ezt. Mivel a kényszer alkalmazását kizártuk, a morális dimenzió piaci rendszerbe történő becsatornázása lehet a legmegfelelőbb út a fogyasztói szuverenitás önkorlátozásának, és így az önérdék és a társadalmi érdek közti harmóniának a megteremtéséhez. Valószínűleg nem kívánatos indokolatlanul sokat foglalkozni az individuális választás korlátozásának kérdésével. Ha a reklámokat elfogadhatónak tekintik annak ellenére, hogy magánprofit szerzése érdekében befolyásolják az individuális választást, akkor nem tűnik indokoltnak szembehelyezkedni az egyéni preferencia és viselkedés átalakítását célzó oktatással sem, mely összhangban van a társadalmi jólét érdekét segítő, általa tudatosan elfogadott erkölcsi értékekkel.

Az egyéni ízlések, preferenciák, a társadalmi-gazdasági és politikai intézmények, melyek az egyéni viselkedést befolyásolják, nem tekinthetők exogénnek, részét kell, hogy képezzék a közgazdasági modellnek. Ha az egyének nem úgy viselkednek, hogy elősegítsék a célok megvalósítását, akkor megfelelő oktatásra és motivációra van szükségük, a gazdasági-társadalmi és politikai intézmények pedig reformra szorulnak. Mihelyt az emberek és a viselkedésüket befolyásoló intézmények elősegítik a célok megvalósulását, és a kormányzat fontos szerepet játszik a megfelelő környezet megteremtésében, a források allokációjának és elosztásának terhe már nem kizárólag az árakra és a piacokra esik. A rendszerben betöltött szerepük mindazonáltal továbbra is kiemelkedő jelentőségű marad.

Fordította: Janzsó Péter

Lektorálta: Pintér András

HIVATKOZOTT IRODALOM:

- Arrow, Kenneth J. (1967): Samuelson Collected. In: *Journal of Political Economy*, Vol. 75., No. 5.: 730–737.
- Backhouse, Roger (szerk.) (1994): *New Directions in Economic Methodology*. Routledge.
- Balogh, Thomas (1982): *The Irrelevance of Conventional Economics*. Weidenfeld & Nicolson.
- Bell, David – Kristol, Irving (szerk.) (1981): *The Crisis of Economic Theory*. Basic Books.
- Blaug, Mark (1980): *The Methodology of Economics or How Economists explain*. Cambridge University Press.
- Brinton, Crane (1967): Enlightenment. In: *The Encyclopedia of Philosophy*, Vol. 2. Szerk.: Edwards, Paul. Macmillan and the Free Press: 519–525.
- Brittan, Samuel (1985): *Two Cheers for Self-Interest: Some Moral Prerequisites of a Market Economy*. The Institute of Economic Affairs for the Wincott Foundation.
- Caldwell, Bruce (1982): *Beyond Positivism: Economic Methodology in the Twentieth Century*. George Allen & Unwin.
- Chapra, M. Umer (1979): *Objectives of the Islamic Economic Order*. The Islamic Foundation.
- Chapra, M. Umer (1985): *Towards a Just Monetary System*. The Islamic Foundation.
- Chapra, M. Umer (1992): *Islam and the Economic Challenge*. The Islamic Foundation.
- Colander, David – Brenner, Reuven (szerk.) (1992): *Educating Economists*. The University of Michigan Press.
- Dopfer, Kurt (szerk.) (1976): *Economics in the Future: Towards a New Paradigm*. Macmillan.
- Friedman, Milton (1953): *Essays in Positive Economics*. The University of Chicago Press.
[Magyarul (1986): A pozitív közgazdaságtan módszertana. In: *Infláció, munkanélküliség, monetarizmus. Válogatott tanulmányok*. Válogatta: Riesz Miklós. KJK. 17–50.]
- Friedman, Milton – Friedman, Rose (1980): *Free to Choose*. Seeker & Warburg. [Magyarul (1998): *Választhatsz szabadon*. Akadémiai Kiadó, MET Publishing Corp.]
- Hahn, Frank (1970): Some Adjustment Problems. In: *Econometrica*, Vol. 38., No. 1.: 1–17.
Elnöki beszéd az Econometric Society 1968. decemberi találkozásán.
- Kuhn, Thomas S. (1961): The Function of Measurement in Modern Physical Science. In: *Isis*, Vol. 52., No. 2.: 161–193.
- Kuhn, Thomas S. ([1962] 1970): *The Structure of Scientific Revolutions*. University of Chicago Press. [Magyarul (2002): *A tudományos forradalmak szerkezete*. Osiris.]
- Lakatos, Imre (1974): Falsification and the Methodology of Scientific Research Programme. In: *Criticism and the Growth of Knowledge*. Szerk.: Lakatos, Imre – Musgrave, Alan. Cambridge University Press. 91–196.

- Lucas, Robert E. – Sargent, Thomas J. (1979): After Keynesian Macroeconomics. In: *Federal Reserve Bank of Minneapolis, Quarterly Review*, Vol. 3., No. 2.: 1–16.
- McCloskey, Donald N. (1986): *The Rhetoric of Economics*. Harvester Wheatsheaf.
- North, Douglas C. (1994): Economic Performance through Time. In: *The American Economic Review*, Vol. 84., No. 3.: 359–368.
- Okun, Arthur (1975): *Equality and Efficiency: the Big Trade-off*. The Brookings Institution.
- Rawls, John (1958): Justice is Farness. In: *Philosophical Review*, Vol. 67., No. 2.: 166–194.
- Robbins, Lionel ([1932] 1935): *An Essay in the Nature and Significance of Economic Science*. Macmillan. [Magyarul részletek (2002): Tanulmány a közgazdaságtudomány természetéről és jelentőségéről (részletek). In: *Alapművek, alapirányzatok*. Szerk.: Bekker Zsuzsa. Aula: 589–592.].
- Rosenberg, Alexander (1992): *Mathematical Politics or Science of Diminishing Returns?* University of Chicago Press.
- Schultze, Charles L. (1977): *The Public Use of Private Interest*. The Brookings Institution.
- Sen, Amartya (1987): *On Ethics and Economics*. Basil Blackwell.
- Smith, Adam ([1776] 1937): *An Inquiry into the Nature and the Causes of the Wealth of Nations*. The Modern Library. [Az öt könyvből az első kettő magyarul (1992): *A nemzetek gazdagsága, e gazdagság természetének és okainak vizsgálata*. KJK.].
- Solo, Robert A. (1981): Values and Judgments in the Discourse of the Sciences. In: *Value Judgment and Income Distribution*. Szerk.: Solo, Robert – Anderson, Charles. Praeger.
- Stigler, George (1941): *Production and Distribution Theories: The Formative Period*. Macmillan.
- Tawney, Richard H. (1948): *The Acquisitive Society*. Harcourt Brace.